

**20-YILLARDA JADIDCHILIK HARAKATLARINING UMUMIY FAOLIYATLARI
MASALASI**

Giyasov Sadiy Salohiddinovich
Bux DPI o'qituvchisi

O'rta Osiyo jadidchiligining sovet tarixshunosligini bir necha bosqichlarga bo'lish mumkin. Birinchi davr 20-yillarning o'rtalari bilan cheklangan, uni embrion deb atash mumkin. O'rta Osiyoda jadidchilik harakati tarixshunosligining kelib chiqishi Buxoro jadidchiligining faol ishtirokchilari va yetakchilari Sadriddin Ayniy, Fayzulla Xo'jaev va boshqalar bo'lib, ularning asarlari asosan memuar xarakterga ega bo'lib, ular bilan bog'liq fakt va hodisalarni nisbatan qiyosiy baholashni taqozo etadi. Jadidchilik harakati. Ushbu mualliflarning asarlari ma'lumotga ega, ammo publitsistik yoki memuar tabiati tufayli ularda boshqa tadqiqotlarga havolalarni topish deyarli mumkin emas.

20-yillar boshlarida O'rta Osiyodagi umumiy siyosiy vaziyatni birinchi sovet tadqiqotchilaridan biri. XX asr bolshevik G. Safarov o'zining "Mustamlaka inqilobi (Turkiston tajribasi)"¹ asarida milliy harakat sovet tarixshunoslarining ko'pchiligi tomonidan keskin salbiy baholangan bir qator qoidalarni belgilab berdi. Bu kitobda Turkistondagi jadidchilik madaniy-milliy harakat sifatida qaraladi. G.Safarovning ushbu tadqiqoti keng qamrovli bo'lib, jadidchilikning ayrim vakillarining sovetlarga qarshi noroziliklariga sabab bo'lgan bir qator muammolarni o'zida aks ettira oldi. G.Safarov o'zining "Sharq muammolari" nomli boshqa asarida² jadidchilikni musulmon liberal burjuaziyasining ijodi deb ataydi va jadidlarni musulmon davlatlarining madaniy va diniy islohotchilari qatoriga kiritadi. Mahalliy tarix fani davlat mafkurasi va siyosiy senzura doirasida paydo bo'lgan bir qator cheklovlarni oldi. Umuman olganda, partiya-davlat apparati jadidlarni panturkizm, panislomizm, burjua millatchiligida, aksilinqilobiy faoliyatda, kapitalistik mamlakatlar malaylari bilan aloqada bo'lganlikda "xalq dushmani" sifatida ayblashga urinmoqda. O'sha davrdan boshlab O'rta Osiyo xalqlari tarixida "bo'sh dog"ga aylangan jadidchilik muammolarini o'rganish borasida aytilmagan tabu mavjud. Shunday qilib, J.Baybulatov³ asarida Abdurrauf Fitrat ijodi jadidchi, panturkist va chag'atizmchi sifatida tanqid qilinadi.

Ko'rib chiqilayotgan davr asarlaridan I.I.ning maqolasi katta tarixiy ahamiyatga ega. Umnyakova "Buxorodagi yangi usul maktabi tarixi haqida"^{3 4}, bu yerda muallif S.Ayniyning "Buxoro inqilobi tarixi" asariga tayangan holda, Buxoro jadidlarining maktab va ma'rifiy faoliyatini atroflicha ko'rib chiqadi. Muallifning asosiy e'tibori Buxoro musulmon maktabini isloh qilishda tatar ma'rifatparvarlarining roliga qaratilgan. Bu asarda Qoipov, Sobitov, Abdurahmon Saidiy, Burnashev kabi rus millatiga mansub tatarlar tomonidan tashkil etilgan "usuli jadid" tipidagi maktablar tasvirlangan; mahalliy o'qituvchilar Mirzo Abd-al-Vohid (Munzim), Mukammil-ed-din Maxzum (Mukammil Burxonov), Usmon Xo'joy (Po'latxo'jaev), Mulla Vafo va boshqalar. 1928 yilda kitob albomi nashr etildi⁵, unda O'rta Osiyo inqilobiy tarixining eng yorqin davrlarini tasviriy, tasviriy ko'rinishda xronologik jihatdan izchil sharhlash amalga oshirildi. Unda jadidlar Abduqodir Muxiddinov, Fayzulla Xo'jayev, Ahmadjon Hamdiy va boshqalarning haqiqiy suratlaridan tashqari "Tashkilot" xaritasi ham bor.

Turkiston, mintaqadagi xususiy jadid maktablari tarmog'i haqida jadvallarda qimmatli ma'lumotlar beradi. O'rta Osiyodagi inqilobiy voqealarga bag'ishlangan jadidchilik xalq ozodlik

¹Safarov G. Mustamlaka inqilobi (Turkiston tajribasi).- M.: Gosizdat, 1921.- 148 b.

²Safarov G. Sharq muammolari, - Petrograd: Gosizdat, 1922, - 184 b.

³Baybulatov J. Chagataym-panturkizm.- M.-Toshkent; SLOGIZ, 1932 48 b.

⁴Umpyakov I.I. Buxoroda yangi usul maktabi tarixi haqida // Markaziy Osiyo axborotnomasi Davlat universiteti. - 1b-son.- Toshkent, 1927. - B.81-95.

⁵Tasvirlar va rasmlarda Markaziy Osiyodagi inqilob / Komp. K.Ramziy.- Toshkent: SAKU nashriyoti, 1928 yil.

kurashida ma'lum rol o'ynagan ilg'or harakat sifatida qaraladi. Bu mualliflar bir ovozdan yangi uslub maktabi uchun kurash jadidlarning asosiy shiori bo'lib, malakali savdo xodimlariga muhtoj bo'lgan yirik savdo burjuaziyasining manfaatlarini ifodalaydilar. Ayrim mualliflar o'rtasida yuzaga kelgan kelishmovchiliklar shaxsiy xususiyatga ega edi. Bu asarlarning qimmatini shundaki, jadidchilikni ko'rib chiqishga oid bob va bo'limlar arxiv hujjatlari, "Tardjumon", "Vaqt" gazetalari materiallari asosida yozilgan.

1926-yilda SSSR Markaziy Ijroiya Qo'mitasi huzuridagi Sharqshunoslik ilmiy birlashmasi "O'rta Osiyodagi inqilobiy harakat ocherklari"⁶ maqolalar to'plamini nashr etdi, unga F.Xo'jayev, E.Fedorov, T.Risqulov va S. Ginsburg. Barcha mualliflar jadidlar ilg'or savdo burjuaziyasining mafkurachilari bo'lganligini va ular Oktyabrgacha bo'lgan davrda va 1917 yil boshlarida O'rta Osiyo jamiyati taraqqiyotining haqiqiy dvigateli bo'lganligini har biri turlicha e'tirof etadi.

O'rta Osiyo jadidchiligi sovet tarixnavisligining ikkinchi davri 20-yillarning ikkinchi yarmi – o'tgan asrning 50-yillari oxirini qamrab oladi. Hozirda jadidchilik harakati tadqiqotchilar asarlarida reaksion, burjua-millatchi sifatida ko'rsatilib, faqat sinfiy pozitsiyalardan tahlil qilinadi. Bunga O'rta Osiyo jadidchiligining birinchi sovet tadqiqotchisi Z.Sh.ning asarlari misol bo'la oladi. Rajabova. Keyin yosh tojik tarixchisi o'zining "Turkistonda jadidchilik (1905-1917)" nomli nomzodlik dissertatsiyasida¹ va shu mavzuda e'lon qilingan "Teatr muammolari atrofida", "Jadidlar dramaturgiyasi" kabi ilk asarlari^{7,8}, birlamchi manbalar - jadidlar va ularning gazetalarning adabiy va publitsistik asarlari, marksistik-lenincha metodologiyaga tayangan holda, O'rta Osiyoda jadidchilikning kelib chiqishi, jadidlarning ijtimoiy-siyosiy qarashlari va ularning teatr faoliyati yoritilgan. Z.Sh pozitsiyasining xarakterli xususiyati. Rajabov bu asarlarida jadidchilikning milliy ozodlik, inqilobiy harakatga, 1917 yilgi Oktyabr inqilobiga munosabati qanday bo'lganligidan kelib chiqib baholanadi.

Aytish joizki, O'rta Osiyoda jadidchilik tarixiga salbiy va dushmanona munosabatda bo'lganligi sababli uning ko'zga ko'ringan vakillari tez orada qatag'on qilindi. Shunday qilib, 1931 yilda Munavvar-qori Abdurashidxonov, Said Abdurashidxo'ja Ahroriy va boshqa sobiq jadidlar sovetlarga qarshi millatchilik tashkilotlariga a'zolikda ayblanib, otib tashlandi.

⁶O'rta Osiyodagi inqilobiy harakat ocherklari.- M., 1926.- 152 b.

⁷Radjabov Z.Sh. Turkistonda jadidchilik (1905-1917): Dissertatsiya tezislari. Ph.D. ist. nauk.- L., 1937.- 5 b.

⁸Dungan (Radjabov Z.Sh.). Dramaturgiyai djadidon / Baroy adabiyoti sotsialist!.- 1936,- No 6.- B. 27-30; № 7.- 23-26-betlar; Bu u. Atrofi masalaho'i teatri tuhfai // Baroy adabiyoti sotsialist!.- 1932.- No 5,- S.22-23.